

tel a ma emberének, az ottlakóknak és az arra járóknak is örök értékeket közvetítő jelképként él tovább.

KISCELLI KÁLVÁRIA ÉS GOLGOTA-SZOBORCSOPORT

1725-ben Zichy Péter, Óbuda akkori birtokosa másolatot készíttetett a mariazelli csodatevő Mária-szoborról, majd a családi birtokra, Zsámbékra vitette. Végleges elhelyezésére külön kápolnát építtetett az Óbuda felett emelkedő, később Kiscellinek nevezett szőlőhegyen. A kiscelli Madonna után a német ajkú lakosság Klein Mariazellnek (Kis Máriacellnek) nevezte el a környéket, amely ezután híres búcsújáró hely lett. A XVIII. század közepén épült fel itt – a Zichy-család támogatásával – a trinitárius szerzetesek kolostora és temploma, amelyben a felszentelés után elhelyezték a kegyszobrot.

A Kiscelli Kálvária stációit és a Golgota-szoborcsoportot a német ajkú lakosság állíttatta fel a mai Kiscelli Múzeum és a Doberdó út mentén. 1822-re az egész kálvária-együttes kiépült. A stációkat az évek során többször felújították, teljes felújításukat 2013-ban az

Óbuda-Hegyvidékiek Egyesülete végezte el Vizi Tihamér festőművész kezdeményezésére, civil szervezetek és a helyi önkormányzat támogatásával. A felújítás fővédnöki tisztét Bús Balázs polgármester úr vállalta fel; a stáció-képeket Bráda Tibor festőművész készítette el. A Golgota-szoborcsoport 1822-ben készült el. Középen a keresztre feszített Krisztus, bal és jobb oldalán a két lator, valamint Szűz Mária és Szent János szobra áll. Az eredetileg festett szobrokat durva mészkőből faragták. Az évek során sérüléseket szenvedett alkotásokat többször restaurálták, teljes körű felújításukat szintén az Óbuda-Hegyvidékiek Egyesülete szervezte meg. A restaurálást Seres János és Szőnyi Endre szobrászművészek végezték el 2014-ben. Az egykori Trinitárius templom és kolostor, a Kálvária stációi és a Golgota-szoborcsoport nem azonos időben épült, nem azonos szándékkal és finanszírozással, de a most arra sétálók, látogatók egy műemlék-együttesként élvezhetik. A keresztút felújításával egy jelentős műemlék és egyben egy Óbudához kötődő szakrális út is megújult. ■

(A SZERZŐ RÉGÉSZ, MUZEOLÓGUS, AZ ÓBUDAI MÚZEUM MUNKATÁRSÁ)

FÉNYES GABRIELLA: AZ AQUINCUMI VÍZIORGONA

A Kr. u. III. század közepén tűz pusztított Budapest ókori elődje, Aquincum polgárvárosának tűzoltó székházában. A tűzvészt nem sikerült megfékezni. Az egyik alapincézett szoba padlója beszakadt, magával rántva a helyiség berendezését. A lángok martalékává vált épületet ugyan még az ókorban helyreállították, azonban pincéjét nem takarították ki. Az ott eltemetődött tárgyak hosszú évszázadokig a föld mélyén rejtőztek.

VILÁGSZENZÁCIÓ

A Szentendrei úton Budapest Székesfőváros Elektromos Művek 1931-ben egy transzformátorház építését kezdte meg. Ennek alapozási munkálatai során Nagy Lajos, az Aquincumi Múzeum régésze ásatást folytatott. A feltárás egyik napján a földben, egy ókori épület – mégpedig a tűzvészben elpusztult egykori tűzoltószékház – pincéjében bronzsípok töredékeit találták meg. Az éjszakába nyúló munka során, a hold fényénél a világ legrégebbi orgonája került elő. Nem véletlen, hogy az esetről a korabeli napilapok Világszenzációra bukkantak Budapesten címmel adtak hírt. Az aquincumi orgona a mai napig világszenzáció maradt, hiszen ez az ókorból fennmaradt egyetlen, csaknem teljesen ép ilyen hangszer, még akkor is, ha előkerülése óta Európában két további lelet is ismertté vált, amelyek ókori orgonák alkatrészei lehetnek. Az aquincumi orgona lelőhelye felett 1931-ben emelt épület, az egykori transzformátor-

ház ma az Aquincumi Múzeum kiállításainak ad helyet. A Sugár Viktor zeneakadémiai tanár által „páratlanbecsű zenetörténeti kincsnek” nevezett aquincumi orgona másolatait is itt tekinthetik meg a látogatók. Az eredeti leleteket a Budapesti Történeti Múzeum páncélszekrényében őrzik.

AZ ORGONA FELTALÁLÁSA

A Kr. u. II–III. században élt ókeresztény egyházatya, Tertullianus szerint az orgona Archimédész csodálatos találmánya volt. A többi ókori szerző azonban, aki az orgonáról írt, a hangszer feltalálójának Ktésibioszt tartotta. Az ő életéről és munkásságáról két ókori szerzőnél, Vitruviusnál és Athénaiosnál maradtak fenn adatok. Tőlük tudjuk meg, hogy Ktésibiosz a Kr. e. III. század első felében, Alexandriában élt tudós volt, aki a víz és a levegő tulajdonságait vizsgálta. Kísérleteiből számos találmány eredt, amelyek azonos elv alapján működtek. Ezek a víz-emelésre és tűzoltásra is használt dugattyús szivattyú, a légfegyver, amelynek lövedékét dugattyús szivattyúk által összesűrített levegő lötte ki, a szintén a levegő összesűrítésén alapuló, hangjelzést adó vízóra és a víziorgona. Utóbbi működése – miként az részben Athénaios szövegéből, részben két ókori műszaki szakíró, Vitruvius és Hérón leírásaiból ismert – azon alapult, hogy légszivattyúval (azaz dugattyús légsűrítővel) levegőt pumpáltak egy tartály vízben álló, alul nyitott edénybe, az ún.

szélüstbe. A szélüstben a vízoszlop magassága lecsökkent, körülötte a tartályban a vízszint megemelkedett. A szélüstből csövet vezettek a tartály fölé helyezett sípokhoz. Ha a sípok felé nyitottá vált az út, a szélüstből az összesűrített levegő a sípokba áramlott, és megszólaltatta azokat. A sípok addig szóltak, amíg a víztartályban és a szélüstben újra ki nem egyenlítődtött a vízszint, pontosabban, amíg az ennek hatására kiáramló sűrített levegő még meg tudta szólaltatni a sípokot. Tehát a közhiedelemmel ellentétben nem a víz hajította az orgonát, hanem a vízoszlop magassági különbsége biztosította az egyenletes légnyomást, azaz a víz a légnyomást szabályozta.

AZ AQUINCUMI ORGONA TITKAI

A későbbi orgonák három alapvető szerkezeti eleme már az ókori orgonák, így az aquincumi orgona esetében is megvolt: a hangzószerv, azaz a sípok, a játszóberendezés, azaz a regiszterek és a billentyűzet rendszere, valamint a fúvómű, ami a sípok megszólaltatásához szükséges sűrített levegőt (szelet) adta. A víziorgona azonban nem maradt változatlan az idők folyamán. Talán a legjelentősebb változás az orgona fúvóművét érte, a precíz kivitelezést igénylő és nehéz, szivattyús, víztartályos széltermelést egyszerűbben elkészíthető bőr-fújtatók váltották fel. Fújtatós orgona létéről a legkorábbi adat Kr. u. 180-ból származik, de a VI. századig még víziorgonákat is készítettek.

Az aquincumi orgona feltárása során előkerült csaknem a teljes hangszer, hiányzik azonban az orgona fúvóműve, így a mai napig nem tudjuk, hogy az aquincumi lelet valójában vízi- vagy fújtatós orgona volt-e. A hangszer feltárása során a maradványok felett Nagy Lajos egy kis feliratos bronztablát is talált. A felirat szövege szerint Gaius Iulius Viatorinus, Aquincum város tanácsának

tagja, aki korábban fontos városi vezető tisztséget is betöltött, és aki a tűzoltás feladatát is ellátó posztóképzítők előjárója volt, a posztóképzítők egyesületének saját vagyonából orgonát ajándékozott Modestus és Probus konzulsága idején, azaz Kr. u. 228-ban.

Az ajándékozást megörökítő kis tábla az orgonát hydrának nevezi, ami az eredetileg víziorgonát jelentő görög hydraulikon organon, latinósított változatában organum hydraulicum elnevezés rövidítése lehet. A fújtatós orgonák megjelenésével és elterjedésével párhuzamosan azonban már általánosabb értelmet is nyert ez

a kifejezés, egyaránt jelenthette a vízi- és a fújtatós orgonát. Emellett azonban – főleg a latin nyelvben – az eredeti kifejezésből egyre inkább elhagyták a vízre utaló szót, így a hangszer elnevezése organum maradt. Ez öröklődött tovább a középkor évszázadai folyamán, ebből ered a magyar orgona szó is.

Függetlenül attól, hogy az aquincumi orgona vízi- vagy fújtatós orgona volt, a szelet a szellőládába vezették. A szellőláda felső részében hosszában négy szélcsatorna húzódott, ezek szerint az aquincumi orgona négyregiszteres volt, azaz négy egymás mögött álló sípsorral rendelkezett. Az egyes sípsorokat ki- és betolható bronzlapokkal, ún. regisztercsúszkákval lehetett bekapcsolni. A szellőláda tetején kis bronz fiókokban bronz hangcsúszkák mozogtak. A csúszkák bronzlemezekkel bevont fa billentyűkhöz kapcsolódtak. Ha

az orgonista egy billentyűt lenyomott, az a hozzá tartozó csúszkát kihúzta a fiókból, és ha a regiszter nyitva volt, a levegő a szellőládából a billentyűcsúszka nyílásán keresztül az orgona sípjába áramlott, és megszólalt a síp.

Az aquincumi orgonának ötvenkét sípja volt, amelyek négy sorban álltak. A sípok két típushoz tartoznak: három sorban összesen 39 fedett síp volt, a negyedik sor-

ban nyitott sípok sorakoztak. A sípok anyaga rézötvözet. A sípokot sokszor az újkori orgonák ajaksípjához hasonlítják, azonban a nyitott és főleg a fedett sípok kialakítása valójában különbözik a mai orgonasípokétól. Az aquincumi orgona hangjának rekonstruálásában a legnagyobb problémát a sípméreteket meghatározásai jelentik. A sípok ugyanis már az ókorban megsérültek, amikor a hangszer megégett és a pincébe zuhant. De az orgonának az újkorban is mostoha sors jutott. Megtalálásakor a föld is beomlott, így további sípok is tönkrementek. A páratlan leletet a II. világháború alatt a Szent István Bazilika (más feljegyzés szerint a Magyar Nemzeti Múzeum) pincéjében rejtgették, majd 1958-ban egy olyan orgonarekonstrukció készült, amibe az eredeti síptörödékeket lakkal bevonva, karton és ragasztó segítségével beépítették. Az orgona és elsősorban sípjai sok károsodást szenvedtek, így az eredeti síphosszok ma már nem ismertek. A töredékek tanulmányozása és elméleti számítások alapján eddig az aquincumi orgonáról öt megszólaltatható másolat készült, amelyek az orgona síphosszait mind különbözőképpen határozzák meg, így különböző hangokon is szólalnak meg.

HOL ORGONÁLTAK AZ ÓKORBAN?

Az orgonát a középkortól kezdve a mai napig elsősorban templomi hangszerként tartják számon, még akkor is, ha a hangversenytermekbe is bekerült. A harsány és éles hangú hangszer kezdetben igencsak profán célokat szolgált, a vallási életben a Dionysos kultusz kivételével nem kapott szerepet. A mai ember számára talán megdöbbentő módon az orgona a rómaiaknál elsősorban az amphitheatrumokban a gladiátorküzdelmeket kísérte. Az ábrázolások tanúsága szerint az orgona kürttel és trombitával együtt szólalt meg, és a mai sportversenyek szurkolóinak dobolásához, trombitálásához hasonlóan a hangulat fokozásában volt szerepe. Emellett színházakban is használták, sőt ókori orgonisták közötti zenei versenyek megrendezéséről is tudunk. Athénaios leírásában egy lakoma résztvevői a szomszéd házból hallják az orgona elbűvölő zenéjét, ezek szerint az ő idején, a Kr. u. II. század második felében – a III. század elején az orgona már a magánházakban is megtalálható volt, és lakomákon szórakoztatták vele a vendégeket. A késő

császárkorban ünnepeken, például esküvőkön is megszólalt, sőt ekkorra a császári reprezentáció fontos szereplője lett.

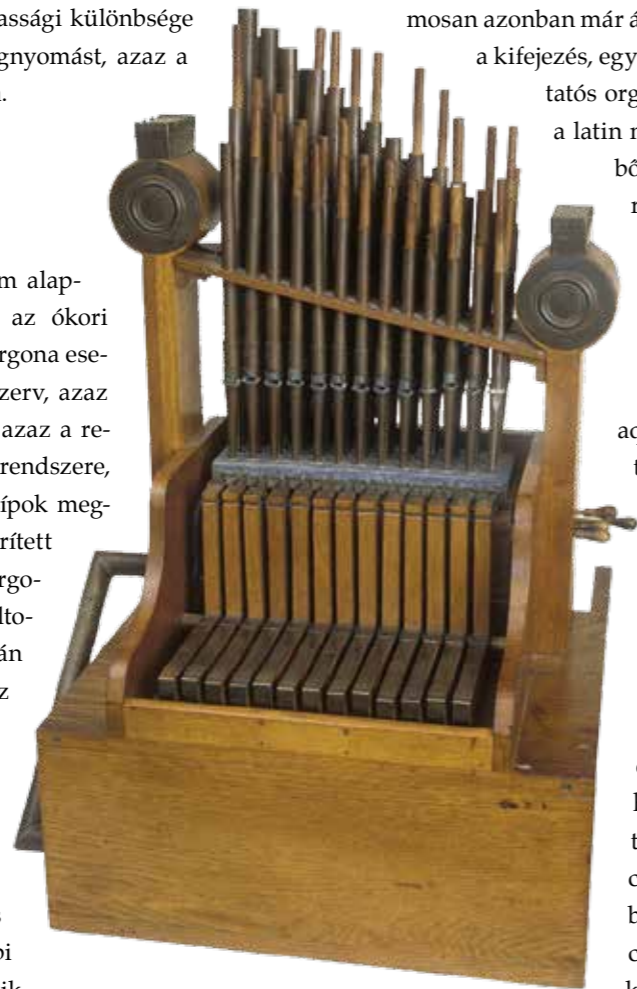
KI JÁTSZOTT AZ AQUINCUMI ORGONÁN?

Aquincumnak van még egy fontos lelete, amely az orgona történetét szinte regényszerűvé teszi. A Filatorigátnál 1881-ben előkerült egy szarkofág. Ezt egy Kr. u. IV. század végi temetőben másodlagosan használták fel, de először a Kr. u. III. század első felében temetkeztek bele. Mára kissé megkopott sírfelirata Adamik Tamás fájdalmasan szép magyar fordításában a következőképpen hangzik:

„Nyugszik e sírba bezárva a kedves, drága Sabina. Mestere volt a zenének, a férje se győzte le ebben. Hangja vidáman szállt, szépen pengette a lantot. Hirtelen elnémult. Háromszor tíz nyara volt csak, ötten, jaj, kevesebb, ám három hónapot élt még s kétszer hét napot is. Mikor itt víziorgona sípján jókedvvel muzsikált, népünk hogy imádkozta e művészt! Légy boldog, ha elolvasod ezt, s tartson meg az isten, és zengjed kegyesen Aelia Sabina nevét!”

A szarkofágot Titus Aelius Iustus, az Aquincumban állomásozó katonai csapat, a legio II Adiutrix orgonistája állította feleségének. A huszonöt évesen meghalt Aelia Sabina nyilvános előadásokon is fellépő művész volt, akit Aquincum lakossága kedvelt. Orgonálhatott Aquincum két amphitheatrumában, az ókorból fennmaradt ábrázolások szerint ugyanis a véres játékokat kísérő zenészek nők is lehettek; ezenkívül felléphetett különböző ünnepeken, akár nyilvános vagy magánrendezvényeken is. Ugyan semmiféle bizonyítékunk nincs rá, de elvileg elképzelhető, hogy a körülbelül egykorú aquincumi orgonán is játszott a tűzoltással is foglalkozó posztóképzítők egyesületének lakomáin. Azt ugyanis valószínűsíthetjük, hogy a hangszer Gaius Iulius Viatorinus azért ajándékozta az egyesületnek, hogy a tagok rendszeresen megtartott összejövetelein szórakoztassák vele a résztvevőket, így az aquincumi orgona feltehetően a tűzoltószékház nagyteremében szólalt meg. ■

(A SZERZŐ RÉGÉSZ, AZ AQUINCUMI MÚZEUM MUNKATÁRSA)

A KÉP FORRÁSA: AQUINCUMI MÚZEUM